

MARIO KABILJO

VELIKI “MALI” LJUDI

Abstrakt: Autor piše o Jevrejima koji su doprinijeli razvoju Sarajeva i uopšte, Bosne i Hercegovine, koji su dali svoj doprinos razvoju Grada u mnogim segmentima. Bilo da se radi o liječnicima, farmaceutima, umjetnicima, političarima ili zanatlijama, to su ljudi koji su ostavili trajan pečat na razvoj ove sredine te zaslužuju mjesto u našem pamćenju.

Gljučne riječi: Jevreji, doprinos, uloga, Španski građanski rat

Mnogo puta smo, govoreći o kulturnom, ekonomskom i drugom naslijeđu ovog podneblja, ne bez ponosa, isticali historijsku egzistenciju religija i nacija koje su živjele na ovom terenu. Oduvijek su postojali tolerantni odnosi i zajednički napori da se preživi na ovoj vjetrometini kultura i civilizacija. Ali, da li smo se, ipak, nekad zapitali zašto baš Jevreji zaslužuju vidno mjesto u svemu tome. Uopšte rečeno, Jevreji nisu inteligentniji niti mudriji od svojih susjeda, nisu ni bolji ni gori, nisu ni škrtiji ni velikodušniji od drugih, nisu ni oholiji niti su skromniji, ipak, izgovor riječi Jevrej uvijek izaziva nekakvo poštovanje, uvažavanje. Zašto je to tako? Koji su razlozi za to? Odgovore nije teško pronaći. Došavši u ovaj grad sa sobom su donijeli sjećanja i iskustva zemlje odakle su došli, bili su građani – trgovci, obrtnici, liječnici... Bili su malobrojni, ali daju snažan doprinos generalnom razvoju ove naše sredine. Sve što su radili i kako su radili proisticalo je iz njihove urođene navike za poštenim radom, za smislom za posao, sa pionirskim počecima u skoro svim porama života. Urbani razvoj prostora gdje su živjeli, sigurno bi bio drugačiji i usporeniji da nije bilo njih. A ko su zapravo ti “mali” ljudi? Kako su se Oni zvali? Nemoguće ih je, naravno, sve nabrojati, ali neka imena zasigurno zaslužuju vidno mjesto u historiji Sarajeva, a i cijele BiH, mjesto u vremenu koje se nikad ne smije zaboraviti.

Utvrđiti koliki je i kakav doprinos što su ga dali Jevreji u razvoju Sarajeva i cijele BiH traži šira istraživanja. Međutim, taj doprinos je evidentno postojao, te neophodno ga je posmatrati u sklopu razvoja cjelokupne društvene zajednice. Na osnovu globalnih i opštih saznanja možemo konstatovati da su Jevreji svoju posebnost sačuvali kroz cjelokupnu svoju historijsku prošlost, bilo kroz elemente religioznog osjećanja, bilo preko hebrejskog jezika koji je bio u upotrebi u širem smislu u molitvama i knjigama. Iako je njihova adaptacija ovoj sredini, razumljivo, morala potrajati nešto duže, oni su, ne samo sebe radi, iznašli vidove svoga plodotvornog djelovanja, što će u posljednja dva vijeka dobiti izraza u skoro svim oblastima društvenog života i doprinijeti time zajedničkim tekovinama ovog našeg podneblja.

Da podsjetimo, Jevreji su doselili u BiH polovinom 16. vijeka, prvo u Sarajevo, a potom u Travnik i druga mjesta. Otomanska imperija je Jevrejima sefardima u vrijeme progona iz Španije dala neku vrstu azila. Položaj Jevreja u to vrijeme se ne može smatrati getom, iako su prve porodice bile smještene u zajedničkim zgradama, ali su, potom, bile raseljavane i u druge kvartove Sarajeva, gdje su živjele sa ostalim stanovništvom i nisu bili tretirani kao u zapadnoevropskim zemljama.

Jevreji koji su došli iz Španije bili su, ne samo trgovci, ljekari, posrednici između domaćih vlasti i centralne vlasti, nego i vrsni majstori i zanatlije za sve predmete koje je život tražio i koji su služili praktičnoj primjeni. Turski režim imao je određeni interes da koriste Jevreje za rad u različitim zanimanjima koja su za tursku državnu administraciju imali određeni značaj. To su bila zanimanja koja su popunjavala one pore tadašnjeg društva za koje je bilo vrlo malo, ili gotovo nikako, osposobljenih ljudi, pa su zato Jevreji dobrodošli da rade na poslovima raznih zanata i trgovine, a njihovo poznavanje španskog i italijanskog jezika, kao i robe i valuta zemalja sa kojima je vršena robna razmjena, učvrstili su još više njihov uticaj. Bili su limari, bojadžije, kočari, obučari, zlatari, pravili su šešire, sapun, filigranske predmete, noževe, sablje... Limari (tenećedžije) su isključivo bili Jevreji. Poznati Sarajlija bio je Jichak Maestro, a kasnije i David Kamhi. Sakupljanje ljekovitog bilja i prodaja istog je još jedna djelatnost kojom su se bavili. Bili su osnivači prvih apoteka (takozvanih atarskih dućana), a najpoznatiji od njih, svakako su poznata porodica Papo i Jakov eff. Sumbul iz Sarajeva. Naravno, i u ostalim dijelovima države bilo je Jevreja iz ove branše, a i drugih. Poznati krojači Sarajeva su: Geza Šandor, Miko Atijas "Fater", Aron Kamhi, Alfred Finci, a instalateri – Jozef Kabiljo, Papo "Dit", bravari: Gaon Izrael, Isak Abinun, Jahijel Kamhi, stolari: Josef Levi, Davo Gaon, četkari – Jahiel Finci...

Posebnu ulogu imali su u ljekarstvu. Medicina i farmacija na teritoriji BiH spadaju u red onih društvenih djelatnosti u kojima su Jevreji odigrali značajnu ulogu, kako u periodu početne organizacije, tako i u toku njihovog daljeg razvoja. Začetnici su pojedinih djelatnosti u domenu dijagnostike, liječenja, zdravstvenog prosvjećivanja, naučnog istraživanja... Prihvatili su izvjesne elemente etnomedicine koji su postojali u raznim hebrejskim medicinskim rukopisima i knjigama i koristili i rukopise koji su u to vrijeme objavljivani na Zapadu. U početku, pojavila su se među Jevrejima posebna lica koja su se bavila isključivo liječenjem; došlo je do pojave narodnih ljekara. Za njih je karakteristično da su sami spravljali lijekove koristeći razne ljekovite trave i biljke. U periodu između dva svjetska rata došlo je do naglog povećanja broja zdravstvenih radnika, Jevreja, jer nisu postojala ograničenja za Jevreje u pogledu studiranja. Svoja znanja su prenosili "s koljena na koljeno". Prvi školovani ljekar u BiH je bio Dr. Isak Jozef Haim eff. Salom koji je bio i ugledna politička ličnost. Kao i prethodni, i Dr. Leon Pinto imao je reputaciju ozbiljnog stručnjaka visokog ranga i bezgranično povjerenje svojih bolesnika. U njegove riječi i dijagnoze vjerovalo se bez rezerve i predomišljanja. U radu na organizaciji nove zdravstvene službe Bosne i Hercegovine, a time i Sarajeva, poslije Drugog svjetskog rata, pa sve do današnjih dana, opet značajnu ulogu imaju Jevreji, zdravstveni radnici. Oni su ravnopravni članovi zajednice, a mnogi su se posvetili naučnom radu i stekli su priznanja u svijetu kao vrsni naučnici. Ne smijemo zaboraviti akademika Dr. Ernesta Grina ljekara koji je uspio da pod kontrolu stavi endemski sifilis i mikoze u BiH. Među prvima je osnovao, uz pomoć UNICEF-a, dječiju bolnicu sa školom u Nahorevu kod Sarajeva, a za liječenje mikotičnih oboljenja kod djece. Akademik Jakob Gaon je poznat po akcijama koje je vodio u cilju iskorjenjivanja ušljivosti i tifusa na području nekih dijelova BiH u periodu od 1948 - 1951. godine. Spašavajući narod od ove opake bolesti nazvali su ga "anđelom ozdravljenja". Magistar Samuel Elazar bio je i ostao doajen istorije zdravstvene kulture BiH i Sarajeva. Napisao je *Istoriju farmacije*, bibliografiju djela iz oblasti medicine, stomatologije, farmacije i veterine. Akademik Pavao Štern po kojem Institut za farmakologiju Medicinskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu nosi ime, poznat je po naučnom doprinosu u istraživanju pp substance, te liječenja mišićne distrofije i nekih drugih neuromišićnih oboljenja. Zbog velikog doprinosa Jevreja u ovoj oblasti, ideju poteklu od strane Medicinskog fakulteta iz Sarajeva, Muzej Sarajeva je pretočio u stvarnost novembra 2007. godine, postavljanjem izložbe u Muzeju Jevreja BiH na temu "Jevreji zdravstveni radnici u BiH".

Dolaskom Aškenaza i zahvaljujući njihovom kapitalu, u Sarajevu se podižu brojni privredni i industrijski objekti, kao moderna "Pivara" Hajn-

riha Levija, "Grand hotel" Danijela eff. Saloma, fabrika likera Abrahama Isaka Pape, te fabrika kože Ašera Alkalaja. Pod većim uticajem asimilacije, a i drugačijeg života u zemljama odakle dolaze (Austrija, Njemačka, Poljska, Mađarska), njihova kultura, jezik, pa i zanimanja, razlikovala su ih i od Sefarda. Oni formiraju svoje hramove i svoju opštinu, kao i društva i udruženja. Međutim, zajednički život sve je više potiskivao te razlike.

Slijedeći tok događaja stižemo i do jedne velike ličnosti – do Dr. Isaka Samokovlije. Iako ljekar, koji je jedan dio svog života proživio i u Sarajevu, najviši domet je dao u književnosti, svojim pripovijetkama u kojima opisuje sredinu malog, siromašnog i napaćenog čovjeka – Jevreja Sefarda, čiji je život slikao sa ljudskom toplinom. Ne smijemo zaboraviti ni Dr. Marcela Šnajdera, intelektualca, profesora filozofije i matematike, koji je sa svojim naprednim stavovima imao veliki uticaj, naročito, na školsku omadinu. Prva obrazovana Jevrejka kod nas bila je Laura Papo - La Bohoreta. Pisala je drame, pjesme i pripovijetke socijalnog karaktera. Još jedna žena zaslužuje vidno mjesto u ovoj plejadi zaslužnih, riječ je o Klari Papo - Elez, oličenju dobročinstva i plemenitosti, koji će dugo vremena biti svjetao primjer budućim generacijama.

Malo je ljudi koji su za svoga života stekli priznanje i slavu za svoj rad kao što je to bio slučaj sa profesorom Dr. Kalmijem Baruhom. Bio je napredni prosvjetni radnik, književni kritičar, učeni filolog i hispanolog. I njegov brat Dr. Avram Baruh, pravnik, aktivno je učestvovao u javnom i kulturnom životu i kao član uprave "La benevolencije" i "Matatje", a prvi je predsjednik obnovljene Jevrejske opštine u Sarajevu. Pomenimo i Dr. Samuela Pintu, pravnika, koji je, pored toga što je bio funkcioner mnogih kulturnih i humanitarnih društava, među prvima je prikupio podatke o zločinima počinjenim nad Jevrejima u drugom svjetskom ratu i objavio ih u posebnoj knjizi.

Knjižari, antikvari i bibliotekari uvijek su imali važnu ulogu u podizanju kulturnog nivoa sredine i naroda u kome su živjeli i djelovali. Oni su morali posjedovati osnovno znanje iz književnosti, politike, historije i ostalih nauka. Jevrejske opštine su imale biblioteke, koje se s obzirom na broj publikacija više mogu ubrajati u kolekcije knjiga. Izuzetak je sarajevska Jevrejska opština, koja je imala znatno više knjiga od ostalih ustanova ove vrste. Osim religioznih tekstova, ova biblioteka je u svom fondu čuvala i određen broj hebrejskih rukopisa, rukopisnih ljekaruša i nadaleko čuvenih jevrejskih romansi. Istaknimo samo neke od njih koji su ušli u jevrejsku istoriju, to su: Danijel Kajon, Simon Katana, Aleksandar Buchwald i Leon Ozmo.

A umjetnici Jevreji također obilježavaju jedno razdoblje istorije ovog našeg podneblja. Prevashodno mislimo o Danijelu Ozmi, orijentisanom ka socijalnom slikarstvu, te najstarijem među njima, Danijelu Kabilju – Danilusu, koji se, između ostalog, interesovao za folklor, za živopisne nošnje i likove iz naroda. Tu je i Josip Monsino Levi, izuzetno darovit slikar, kolorista, nezavisan i buntovan duh, dirljivo vezan za Sarajevo, koje je od milja zvao šeherom. Tu je i Berta Baruh, školovana umjetnica poslije rata, a doprinosi umjetnosti, naročito u lirskoj komponenti naše skulpture.

Dvojica mladih arhitekata iz redova sarajevskih Sefarda – Leon Kabiljo i Jahijel Finci snažno doprinose afirmaciji novih trendova arhitektonskog stvaralaštva u ovoj sredini tog vremena.

Sarajlija Javer Baruh prvi je Jevrej urednik jednog lista – davne 1872. godine, a pored turskog, znao je i nekoliko evropskih jezika. Tih godina pomnije se i ime Avrama Eškenazija, slagara za srpsko-hrvatski jezik.

Godine 1936. počinje Građanski rat u Španiji, kada iz Sarajeva, a iz cijele BiH, odlaze napredni Jevreji – komunisti i omladinci, među kojima su Ilija Engl, Samuel Lerer, Kalmi Samuel i drugi. U NOB-u je učestvovalo mnogo aktivnih boraca Jevreja iz BiH, a i mnogo je njih i poginilo, a ističemo neke ljekare iz Sarajeva: Dr. Uri Adler, Dr. Samuel Baruh, Dr. Jozef Gaon..., te apotekare: Mr. Mordehaj Altarac, Mr. Sigmund Becker, Mr. Blanka Danon i drugi. Ovaj period obilježavaju i Mošo Pijade, narodni heroj Nisim Albahari i Pavle Goranin - Ilija, te Vojo Todorović - Lerer. Poslijeratni period nije ništa drugačiji, kad je u pitanju učešće Jevreja u životu zajednice gdje rade i žive. Tu prevashodno mislimo na Emerika Bluma, privrednika, gradonačelnika Sarajeva, društvenog radnika, zaslužnog za razvoj glavnog grada Bosne i Hercegovine.

Ovo su samo neka imena od plejade mnogih zaslužnih Jevreja, a jedan broj iz ovog teksta, trajno obogaćuju stalnu postavku Muzeja Jevreja BiH.

Zato, na kraju, kada smo ocijenili koliki je stvaran doprinos Jevreja, nije slučajno da se sultan Bajazit u Carigradu čudio upravljačima u Španiji, jer se izgonom Jevreja iz zemlje, lišavaju visokostručnih i sposobnih ljudi, a on i njegova carevina široko su otvorili vrata svima, garantujući im miran život i rad u novoj domovini. Radi istorijske istine i pravde, valja napomenuti da su Španci, doduše kasno, sagledali svoju zabludu.

Sažetak

VELIKI "MALI" LJUDI

Jevreji su, iako malobrojni, dali veliki doprinos humanističkom, kulturnom i ekonomskom razvitku ove naše mnogonacionalne zajednice. Donijeli su tekovine bogate kulture i vrijednosti iz Španije i iz cijelog svog milenijskog naslijeđa. Bili su u dugom periodu, posebno za vrijeme Otomanskog carstva, u neku ruku internacionalni činilac povezivanja naše sredine sa svijetom, posebno sa zapadnim zemljama, od Italije do Holandije. Izrazito je njihovo učešće kao urbanog elementa u ekonomskom životu i razvoju u svim periodima – otomanskom, austrougarskom i jugoslovenskom. Našoj sredini dali su prve akademski obrazovane građane na raznim područjima: u privrednim naukama, pravu, zdravstvu i slično. Njihovo učešće u nauci i umjetnosti veoma je istaknuto – od prvih kulturno – umjetničkih društava koja su se ovdje stvarala i kulturnih institucija u Sarajevu, do izuzetnih učesnika u razvoju progresivne misli kod nas i značajnih umjetničkih stvaralaca. Duga je povorka likova sarajevskih i bosanskohercegovačkih Jevreja, stvaralaca, kojih se sa poštovanjem treba sjetiti, jer oni su dio naše sredine.

Summary

A GREAT "ORDINARY" PEOPLE

Jews, although small in number, have given a great contribution to humanistic, cultural and economic development of our multinational community. They have brought inheritance of rich culture and different values from Spain and their millennial heritage. For a long period, especially during Ottoman Empire, they were, in a way, an international factor for linking our community to the world, especially western countries, from Italy to Holland. Impressive is their involvement as urban element in economic life and development in all periods – Ottoman, Austro-Hungarian, and Yugoslav. To our society they have given the first university graduates in many different areas: agricultural science, law, health, etc... Their involvement in science and art is very prominent – from the first cultural clubs and institutions in Sarajevo, to extraordinary people who took part in development of our progressive thought and distinguished art creators. There's a long list of Jews from Bosnia and Herzegovina, founders who should be remembered with respect, because they are a part of our society.

Literatura:

1. Grupa autora, "Stvaralaštvo Jevreja u kulturnoj baštini i razvoju BiH", *Sveske*, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 7-8, 1984.
2. Prof. dr. Ajnija Omanić (Medicinski fakultet Sarajevo, Katedra za socijalnu medicinu i istoriju medicine), *Izložba "Jevreji, medicinski radnici u BiH"*, novembar, 2006.